

EL DUCAT DE GANDIA EN EL MAPA SENYORIAL VALENCIÀ (CAP A 1540): UNA PRIMERA APROXIMACIÓ

MANUEL ARDIT LUCAS
Universitat de València

No resulta fàcil dibuixar de forma acurada el mapa de les senyories valencianes en temps de Francesc de Borja, per tal de situar el ducat de Gandia en el context senyorial valencià del moment. Manquem de bibliografia suficient i en alguns casos existeixen dubtes d'atribució de determinades senyories, bé perquè estiguessen en litigi o bé perquè la informació que en posseïm siga contradictòria. En alguns casos certes senyories van canviar de mans en moments molt pròxims a 1540. En aquests casos he atribuït la senyoria a la família més antiga. De tota manera, les més importants queden ben documentades i crec que a penes hi ha dubtes, de manera que aquesta contribució permet conèixer de manera prou correcta el mapa senyorial valencià en la data indicada, malgrat que no de forma exacta. Futures investigacions permetran corregir els errors que sens dubte hauré comés.

He elaborat el treball cenyint-me de forma estricta al seu títol, és a dir que he confeccionat un gran nombre de mapes, que formen el cos de la investigació i on hi ha gairebé tota la informació; he procedit després a comentar-los de forma molt general, i finalment he elaborat unes estadístiques que ajuden a situar el ducat de Gandia o, millor, els estats posseïts al regne de València pels ducs de Gandia, en el conjunt de les senyories valencianes.

He recollit aquesta informació principalment de fonts generals, la *Crònica* de Martí de Viciano, les *Dècades* d'Escolano i la informació senyorial que proporciona el cens de 1609, que va publicar Antonio Gil Olcina. Totes aquestes fonts plantegen problemes. Les dades proporcionades per Viciano són incompletes, ja que, com és ben sabut, el llibre primer s'ha perdut i el segon tan sols s'ha pogut reconstruir de forma parcial. La informació d'Escolano és molt posterior a l'any 1540, i quan aquest autor proporciona notícia d'èpoques anteriors quasi mai ho fa de forma precisa. Finalment, les dades del cens de 1609 en ocasions entren en contradicció amb les facilitades pels autors anteriors. De vegades aquestes carències i dubtes han estat esmenats per la informació facilitada per monografies locals solvents, però ni les he pogut consultar totes, ja que són molt nombroses, ni sempre tampoc han ajudat a solucionar els problemes d'atribució plantejats. En general tan sols he vist aquelles històries locals que ajudaven a solucionar atribucions dubtoses.

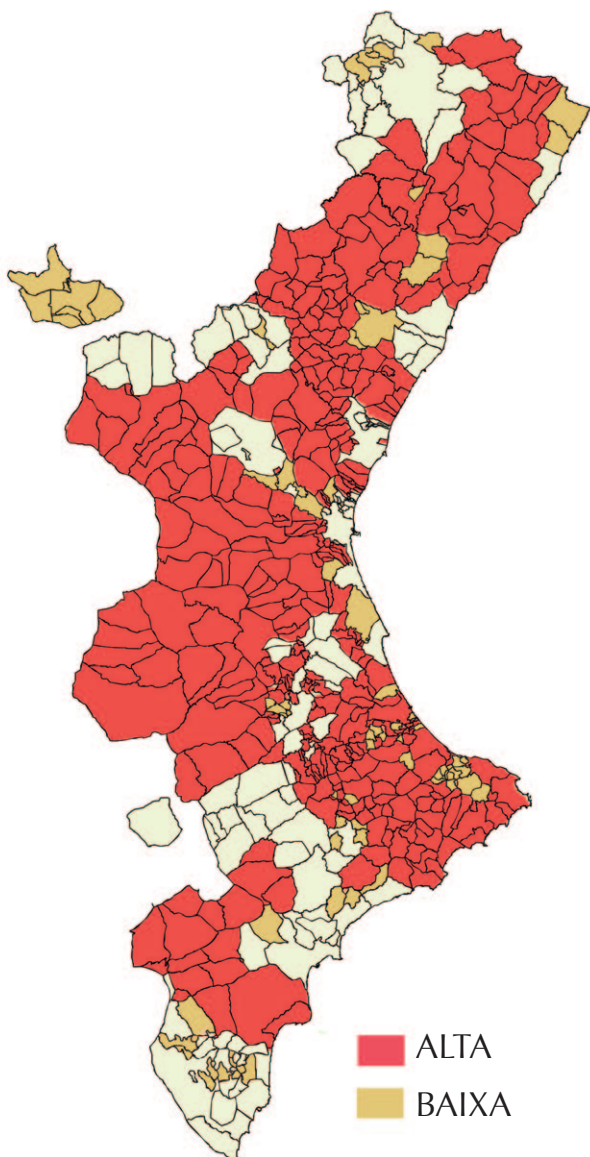
Una problemàtica molt especial és la de les senyories alfonsines o de baixa jurisdicció i, en ocasions, tan sols de jurisdicció civil. Com que el treball pretén reconstruir cartogràficament el mapa

senyorial valencià, era imprescindible conèixer els límits municipals d'aquelles senyories, així com també la població. En alguns casos aquestes senyories han continuat fins als nostres dies, presumiblement amb les seues fronteres antigues, però moltes han desaparegut. He optat per no incloure-les en els mapes, però això introdueix petits errors, sobretot en els termes generals reialencs, ja que aquelles petites senyories no hi estan incloses i, per tant, l'extensió i la població dels reialencs està sobrevalorada. Era una tasca difícil o més aviat impossible reconstruir les fronteres d'aquestes senyories, en la major part de les ocasions perquè no en tenim informació i en altres perquè, encara que existeix, les referències a topònims desapareguts o fins i tot en ocasions a camps posseïts per tal o qual persona, morta fa segles, impossibilita la seua localització cartogràfica precisa. En el cas de les senyories alfonsines integrades en termes generals senyorials, l'error no és tan gran, ja que tot el territori era senyorial, però de tota manera la senyoria superior a què pertanyien també queda sobrevalorada. Com que es tractava de territoris molt petits, a escala de l'antic regne els errors són menors.

En aquest darrer cas, és a dir, en el de les senyories alfonsines que eren situades dins d'un ter-

Mapa 1

JURISDICCIIONS

me general senyorial, he considerat senyor a qui posseïa la baixa jurisdicció, ja que era l'amo del domini directe i el principal perceptor de rendes, mentre que el senyor altjusticier tan sols cobrava, presumiblement, rendes jurisdiccionals d'escassa quantia. En molts mapes, però, he fet la distinció entre la senyoria àmplia d'alta justícia i les senyories alfonsines situades en el seu territori.

Per tal d'efectuar comparacions calia conèixer la població dels municipis estudiats. Els censos o veïnatsges fiables més pròxims són el de 1510 i el de 1609. El primer és més a prop en el temps a 1540 i pot semblar que hauria estat aconsellable utilitzar-lo, però he preferit usar el de 1609, més allunyat, perquè proporciona informació molt més desagregada. El cens de 1510, per exemple, proporciona la població del terme general d'Oriola sense al·ludir a moltes de les senyories alfonsines que hi havia, dades que sí proporciona el de 1609. Com que les xifres de població s'utilitzen amb un propòsit comparatiu, l'inconvenient d'utilitzar dades de població setanta anys més tardanes no em sembla excessivament greu.

En el **Mapa 1** s'assenyalen els territoris de senyoria i de reialenc, sense distingir entre senyoria laica i senyoria eclesiàstica, encara que sí he diferenciat senyories d'alta i baixa jurisdicció.

En aquest sentit he de fer dues observacions referents al Racó d'Ademús i a les senyories dels ducs de Sogorb integrades en l'antic patrimoni de Maria de Luna, és a dir, Benaguasil, la Poble de Vallbona i Paterna. Estan assenyalades

com a senyories de baixa jurisdicció, però no ho eren. El Racó d'Ademús era una comanda de l'orde de Montesa en què aquest no tenia jurisdicció, però fruïa d'algunes rendes eclesiàstiques; Benaguasil, la Pobla de Vallbona i Paterna, dels ducs de Sogorb, tenien la seua jurisdicció empenyorada a la ciutat de València des de l'any 1430. Per tal de no utilitzar més colors i fer el mapa més simple no he volgut usar una simbologia diferent, però no es tractava de senyories alfonsines.

La cartografia de la senyoria i el reialenc és molt semblant, per no dir idèntica, a la dibuixada per Enric Guinot a partir d'una documentació diferent i una mica anterior, de finals del segle xv. Repetint les observacions que ja va fer aquest autor, el mapa enderroca un vell tòpic, el del predomini del reialenc a les terres litorals i la senyoria a l'interior del País Valencià. Com es pot observar fàcilment, la distribució no respon a aquesta lògica, sinó que senyories i reialencs es reparteixen tant per la costa com per les terres interiors sense seguir un patró clar, desordre aparent que deriva de les senyorialitzacions medievals. Els grans blocs reialencs són, de nord a sud, el de Morella i les seues aldees, la Plana de Castelló, els territoris interiors de l'Alt Palància i els Serrans, els extensos reialencs de Lliria i de Sagunt, el de la ciutat de València i els dels voltants de Xàtiva i Alcoi; però probablement els majors estan al sud: una gran franja reial que abraça tot el territori valencià des de la costa fins a la frontera castellana, i que va des d'Alacant fins a Cabdet, i el del terme general d'Oriola.

Les proporcions de senyoria i reialenc, tant en termes de superfície com de població, són molt semblants a les que han calculat altres autors. Si considerem la superfície, el reialenc representava el 26,7% i els territoris de senyoria, doncs, el 73,3%. En termes de població, els percentatges varien sensiblement, ja que els territoris més poblats eren generalment, encara que no sempre, reials: un 38,7% dels valencians eren vassalls del rei, enfront d'un 61,3 que depenien d'algun senyor laic o eclesiàstic. Aquestes proporcions haurien estat una mica diferents, a favor de la senyoria, si haguéssim conegut amb precisió les senyories alfonsines que no hem inclòs en els mapes. Hauria estat interessant fer també els càlculs en termes de renda, però aquesta gairebé mai no es coneix i, per tant, això no ha estat possible.

Podem estudiar amb major precisió aquest mapa senyorial si procedim a una anàlisi més detallada. No l'he fet per comarques, ja que això hauria implicat la confecció de molts mapes, sinó que he integrat les comarques en unitats una mica més grans o macrocomarques. La primera que he definit rep el nom de Terres Altes i integra les comarques d'Els Ports i l'Alt Maestrat. La distribució de les senyories i el reialenc es pot examinar en el **Mapa 2**.

Mapa 2

LES TERRES ALTES

ELS PORTS

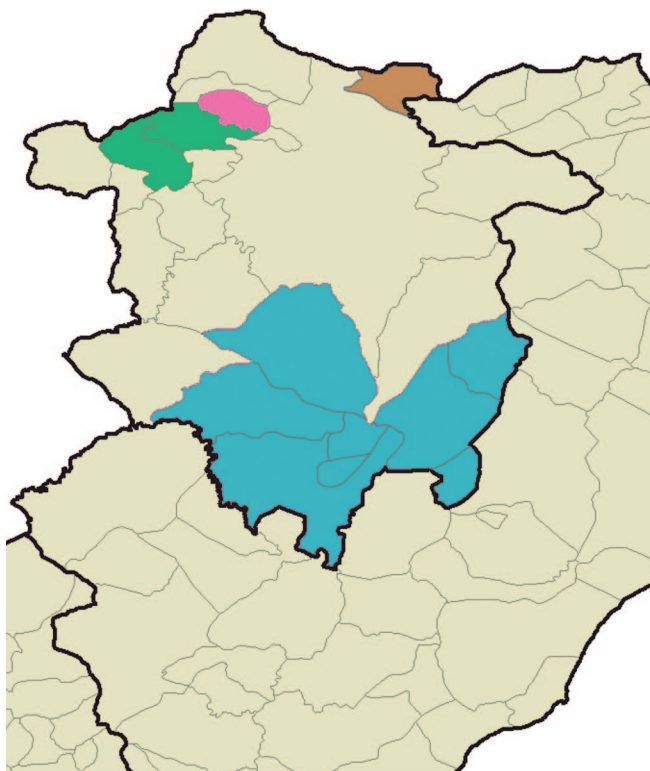
— Ciurana

— Despuig

— Valls

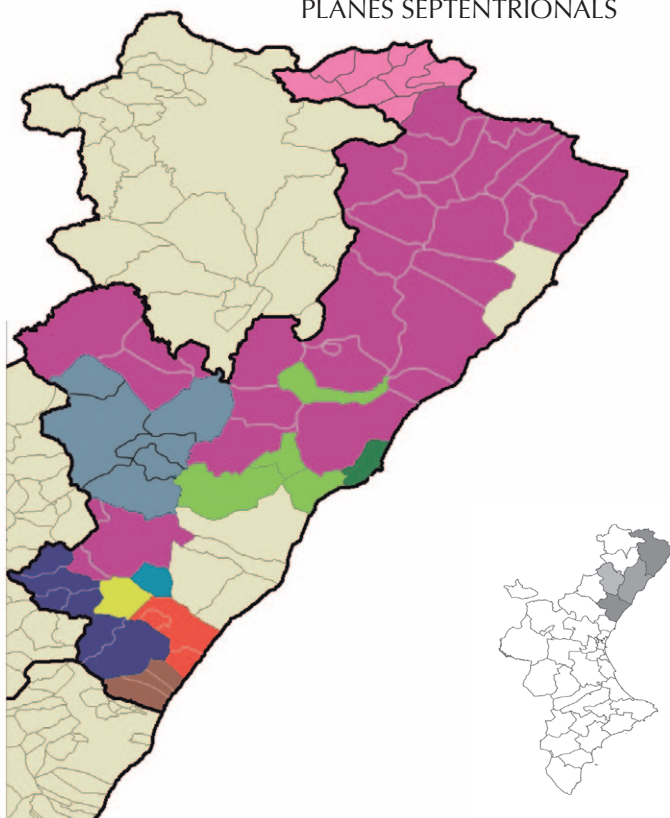
L'ALT MAESTRAT

— Orde de Montesa

Mapa 3

PLANES SEPTENTRIONALS

EL BAIX MAESTRAT

— Monestir de Benifassà

— Orde de Montesa

L'ALCALATÉN

— Orde de Montesa

— Urrea

LA PLANA ALTA

— Casalduch

— Cervelló

— Orde de Montesa

LA PLANA BAIXA

— Cardona Guadalest

— Cardona Sogorb

— Centelles Oliva

— Orde de Montesa

— Pròixita

— Ximenez d'Arenós

En aquest territori sobresurt l'extens terme general reialenc de Morella i les seues aldees, amb tres senyories alfonsines: Herbers, de la família Valls; Hortells, dels Despuig, i Villores i Todolera, dels Ciurana. L'Alt Maestrat, amb l'excepció de Vilafranca i Catí, pertanyia totalment a l'orde de Montesa, però les possessions de l'orde les analitzarem amb més detall després.

Les comarques del Baix Maestrat, l'Alcalatén, i les dues Planes, Alta i Baixa, han quedat integrades en la macrocomarca que he denominat Planes septentrionals. Es tracta d'un territori més extens i més complex, com es pot comprovar en el **Mapa 3**.

Les possessions de l'orde de Montesa eren molt extenses en aquesta zona. Formaven un bloc sòlid gairebé continu, trencat per tres incrustacions: el reialenc de Peníscola, que l'orde havia perdut l'any 1488; una senyoria dels Casalduch, Bell-lloc del Pla, i un esperó de l'Alcalatén, Les Useres. Més al sud era la comanda d'Onda. En la Plana Alta sorprenen les extenses senyories de la família Casalduch de Castelló de la Plana: Bell-lloc del Pla, La Pobla Tornesa, Benicàssim i Borriol. La família Cervelló, que es faria molt poderosa temps endavant, només posseïa aleshores la baronia d'Orpesa. Els blocs senyorials més extensos pertanyien a grans famílies que tenien les seues possessions disseminades pel territori valencià, amb una excepció, els Ximénez d'Urrea, senyors de la tinença d'Alcalatén, comtes d'Aranda i grans senyors a Aragó. Els Cardona, ducs de Sogorb, posseïen en aquesta macrocomarca la senyoria de la Vall d'Uixó i la serra d'Eslida; els Centelles d'Oliva, la baronia de Nules; Artana pertanyia als Ximénez d'Arenós, ducs de Vilafermosa i en el límit meridional, fronterer amb el Camp de Morvedre, hi havia el comtat d'Almenara, de la família Pròixita. Finalment, en l'extrem contrari hi havia la senyoria monàstica de Benifassà.

He agrupat en les Muntanyes septentrionals les comarques de l'Alt Millars, l'Alt Palància, els Serrans i el Racó d'Ademús. Aquesta macrocomarca està cartografiada en el **Mapa 4**.

Mapa 4

MUNTANYES SEPTENTRIONALS

EL RACÓ D'ADEMÚS

Orde de Montesa

ELS SERRANS

Arquebisbe València

Centelles Pedralba

Lladró

Montpalau

Rebolledo

L'ALT MILLARS

Cardona Sogorb

Carròs de Vilaragut

Escrivà

Munyós

Vallterra

Vilarig

Ximénez d'Arenós

L'ALT PALÀNCIA

Cardona Sogorb

Centelles Almedíxer

Cutanda

Ferrer

Heredia

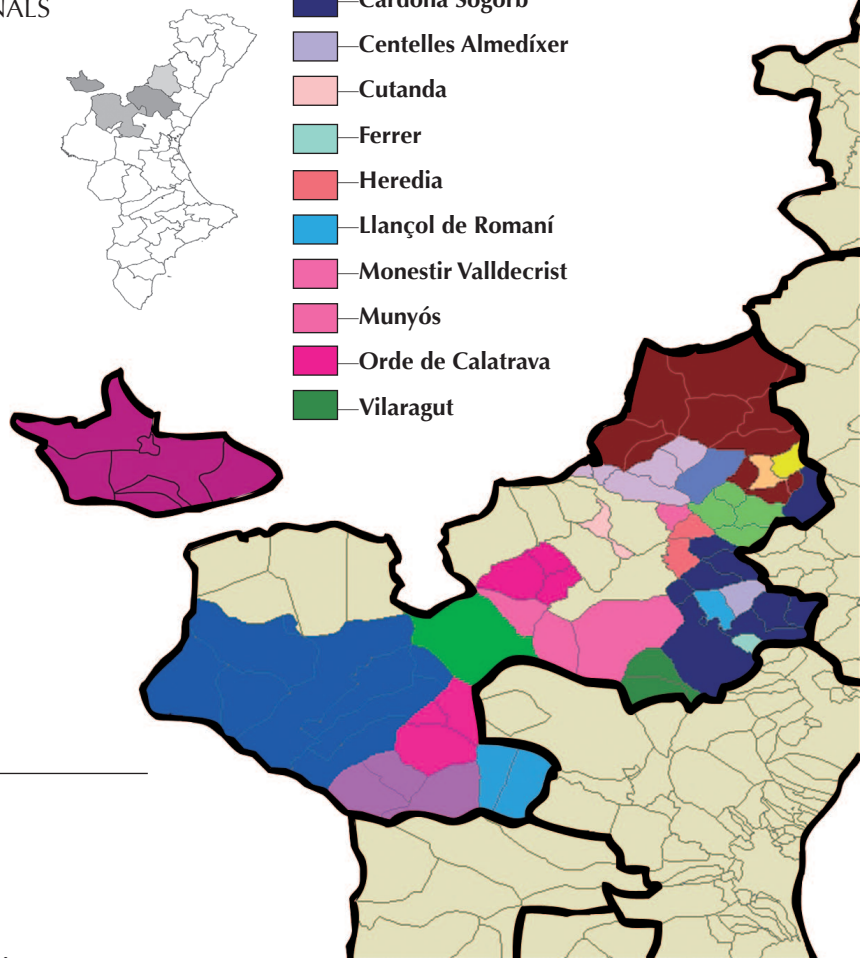
Llançol de Romaní

Monestir Valldecríst

Munyós

Orde de Calatrava

Vilaragut

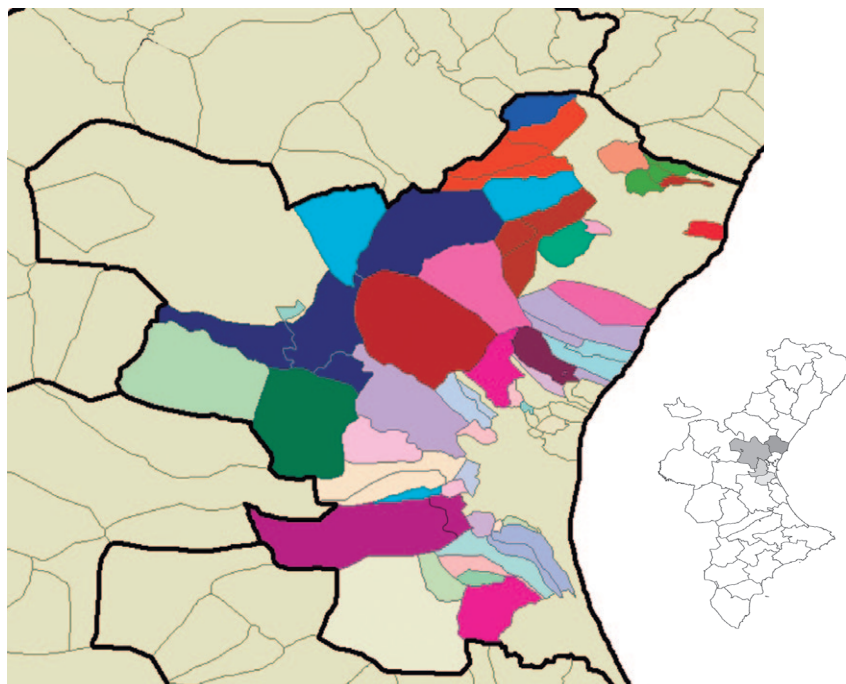
Si descomptem la comanda d'Ademús i Castielfabib, on l'orde de Montesa tan sols cobrava una part del delme i la primícia, però no tenia drets jurisdiccional, en aquest territori destaquen alguns blocs senyoriais importants, alguns locals, és a dir, de famílies sense possessions en altres comarques valencianes, i altres que formaven part de conjunts més extensos. L'única gran senyoria local era el vescomtat de Xelva, dels Lladró, i si no tenim en compte Artana, a la Plana Baixa, el ducat de Vilafermosa, de la família Ximénez d'Arenós, també amb senyories aragoneses, com a comtes d'Aranda. En aquesta zona hi havia també el ducat de Sogorb i algunes senyories menors: Castellmontant, de la família Vallterra; Aiòder, dels Munyós; Begís, de l'orde de Calatrava; Valldecríst, de la cartoixa de Valldecríst; Xera, dels Montpalau; Xulella, el Villar y Losa, de l'arquebisbe de València; Pedralba, d'una branca dels Centelles, que derivava dels antics barons de Lombai, anteriors a la compra d'aquesta senyoria pel papa Alexandre VI; Almedíxer, d'una altra branca d'aquesta mateixa família; Andilla, dels Rebolledo; Gàtova, dels Vilaragut, senyors també d'Olocau i Marines, en el Camp de Túria; Sot de Ferrer, dels Ferrer; Castellnou, dels Llançol de Romaní; Pavies i Gaibiell, dels Heredia; Cirat, dels Vilarig; Argeleta, dels Escrivà, i Toga, dels Carròs de Vilaragut. Ací les senyories mitjanes i petites eren abundants.

Mapa 5

PLANES CENTRALS

EL CAMP DE MORVEDRE

- Aguilar
- Aguiló
- Blanes
- Boil Vives
- Convent de la Mercè
- Ferrer
- Llançol de Romaní
- Vallterra
- Villarrasa

L'HORTA

EL CAMP DE TÚRIA

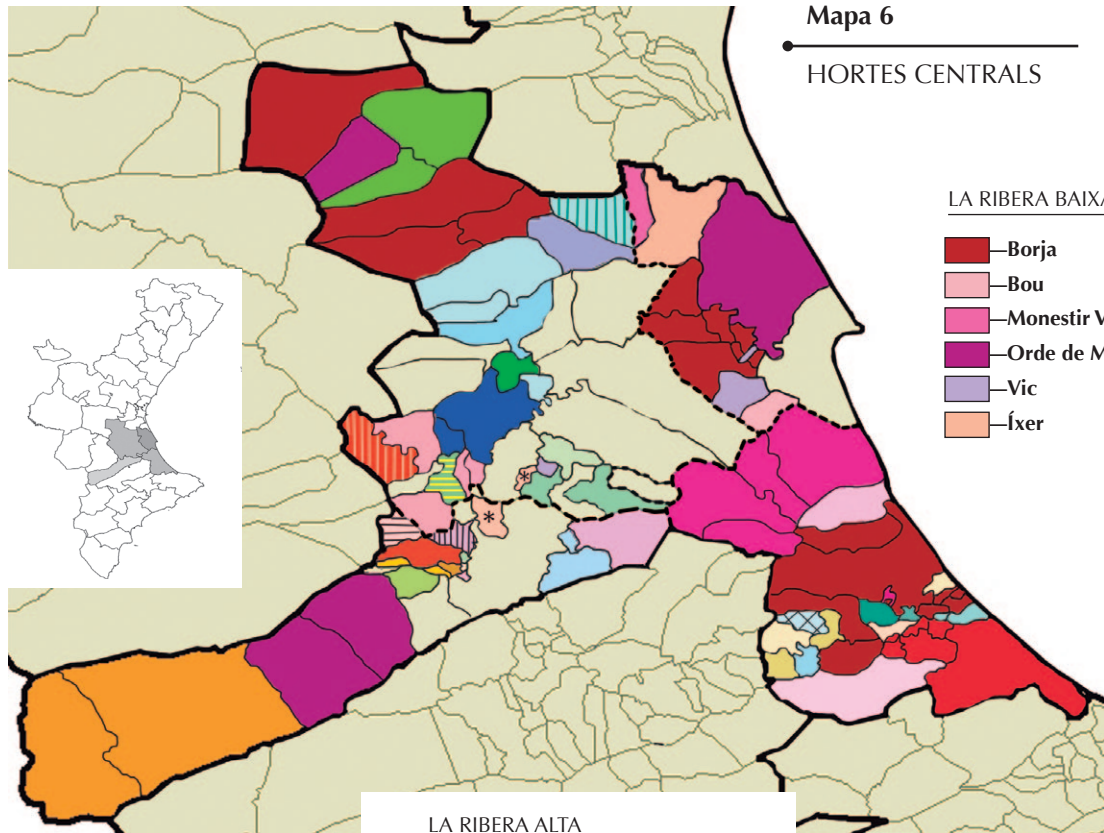
 —Boil Vives	 —Aguilar	 —Castellà	 —Munyós de Funes
 —Cardona de Guadalest	 —Arquebisbe de València	 —Cruilles	 —Orde de Montesa
 —Cardona Sogorb	 —Artès	 —Eixarch	 —Orde de Sant Joan
 —Fenollet	 —Boil d'Arenós	 —Escrivà	 —Orde de Santiago
 —Figuerola	 —Boil de l'Escala	 —Escrivà de Romaní	 —Peixó
 —Montcada	 —Calatayud	 —Joan	 —Rabassa de Perellós
 —Vilaragut	 —Capítol de València	 —Maça de Liçana	 —Sorell
	 —Cardona Sogorb	 —Monestir de Poblet	 —Urrea

La complexa macrocomarca de les Planes centrals, formada pel Camp de Morvedre, L'Horta i el Camp de Túria, està cartografiada en el **Mapa 5**.

Com ja s'ha dit anteriorment, ací destaquen alguns reialencs importants i extensos, els de Sagunt, València i Lliria, junt amb una multitud de senyories, de les quals l'única destacable és l'Antic Patrimoni de Maria de Luna (Benaguasil, la Pobla de Vallbona i Paterna), dels ducs de Sogorb, encara que sense jurisdicció, que sí tenien en Serra, de la mateixa família i que no pertanyia a l'Antic Patrimoni. No enumeraré totes les senyories petites, però sí moltes, de nord a sud aproximadament. Les més extenses eren les d'Algímia i Torres Torres, de la família Vallterra; la d'Estivella, dels Aguilar, senyors també d'Alaquàs; Olocau, dels Vilaragut; Nàquera, dels Figuerola; Bétera, dels Boil Vives; Riba-roja de Túria, dels Cardona, marquesos de Guadalest; Vilamarxant, dels Montcada i Torrent, de l'orde de Sant Joan. Més petites eren les baronies d'Algar de Palància, del convent de la Mercè de València; Quart de les Valls, dels Ferrer; Quartell, dels Boil Vives; Albalat de Segart o dels Taroners, dels Villarrasa; Canet, dels Blanes Berenguer; Puçol, de l'arquebisbe de València; El Puig, dels Eixarch; Museros, de l'orde de Santiago; Montcada de l'Horta, de l'orde de Montesa, que posseïa també Silla, en la mateixa comarca; Manises, dels Boil de l'Escala; Quart i Aldaia, del monestir de Poblet; Paiporta, dels Lladró; Alfafar, dels Boil d'Arenós; Catarroja, dels Calatayud; Albal, del capítol de la catedral de València; Alcàsser, dels Castellà, i Picassent, dels Peixó.

Mapa 6

HORTES CENTRALS

LA RIBERA BAIXA

- Borja
- Bou
- Monestir Valldigna
- Orde de Montesa
- Vic
- Íxer

LA RIBERA ALTA

- Bellvís
- Borja
- Boil Vives
- Calatayud
- Castellví
- Castellà
- Crespí de Valldaura
- Despuig
- Eslava
- Esplugues
- Marrades
- Mendoza
- Milà
- Montagut
- Orde de Montesa
- Sans
- Vilarrasa
- Borja
- Bou

LA SAFOR

- Almúnia
- Boix
- Borja
- Capítol de València
- Cardona
- Centelles Oliva
- Figuerola
- Llançol de Romaní
- Monestir de Sant Jeroni
- Monestir de Valldigna
- Pujades
- Ros
- Tolsà
- Íxer

LA COSTERA

- Cerdà
- Crespí de Valldaura
- Fenollet
- Ferrer
- Ferriol
- Maça de Liçana
- Orde de Montesa
- Rotglà
- Sans
- Tallada
- Torrelles
- Vilaragut

En la macrocomarca que hem anomenat Hortes Centrals tenen cabuda les dues Riberes, Alta i Baixa, la Safor i la Costera, com podem veure en el **Mapa 6**.

Les senyories més importants són, indubtablement, el ducat de Gandia, dels Borja; el comtat d'Oliva, dels Centelles, i la senyoria monàstica de la Valldigna, que també posseïa la baronia d'Almussafes. Especialment hem de destacar els Borja perquè no posseïen tan sols el ducat de Gandia i senyories de la comarca, sinó també la vila i honor de Corbera, Albalat de la Ribera, el

marquesat de Llombai i la baronia de Torís. També tenien una superfície destacada, encara que amb una població menor, la senyoria de Sueca, de l'orde de Montesa; la baronia de Real de Montroi, dels Calatayud, més endavant comtes del Real; la de Montesa i Vallada, de l'orde de Montesa, i la baronia de Moixent, dels Maça de Liçana.

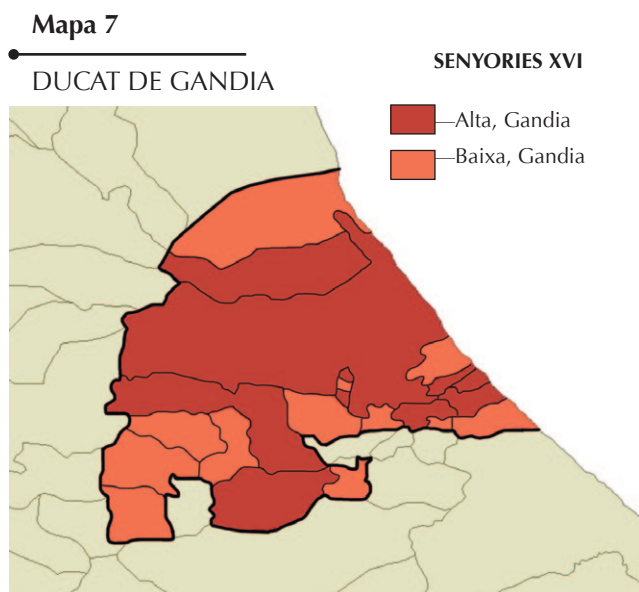
No eren tan extenses les senyories de Montroi, de l'orde de Montesa; la baronia de Benifaió, dels Boil Vives; de Sollana, dels Íxer; d'Alginet, dels Vilarrasa; de Carlet, dels Castellví, senyors també de Benimuslem; de l'Alcúdia i Ressalany, dels Montagut; d'Alberic, dels Mendoza; d'Antella, dels Marrades; de Sumacàrcer, dels Crespí de Valldaura, senyors també de l'Alcúdia de Crespins; de Llaurí, dels Vic; de Favara de la Ribera, dels Bou; de Pobla Llarga, dels Esplugues; de Rafelguaraf, dels Castellà; de Barxeta, dels Tallada; d'El Genovés, dels Fenollet, senyors també de Llocnou de Fenollet; d'Alcàntera, dels Despuig, i de Càrcer, dels Eslava. En aquesta comarca eren abundants les senyories alfonsines, però no hem pogut cartografiar-les totes; per exemple, les senyories d'El Toro i Mulata, en el terme general d'Alzira. Sí que hem pogut incloure en el mapa moltes de les del terme general de Xàtiva, ja que els seus límits municipals han arribat aparentment sense canvis fins als nostres dies: aquest seria el cas d'Estubeny, dels Ferriol; Llanera de Ranés, dels Vilaragut; Vallés de la Costera, dels Sans; Torrella de la Costera, dels Torrelles; Cerdà, dels senyors del mateix cognom, i Novetlé, dels Tallada.

Un cas particular d'aquesta problemàtica el trobem en el ducat de Gandia, on aquestes senyories de baixa jurisdicció eren particularment abundants. Tornarem a trobar més endavant algunes situacions semblants, de senyories en què el senyor d'alta jurisdicció estenia aquest domini sobre una superfície extensa, però tan sols tenia el domini directe –en la mesura que el tingués– sobre una àrea reduïda, ja que la major part del territori era en mans de senyors alfonsins. Podem examinar la cartografia del ducat de Gandia en el **Mapa 7**.

Els ducs de Gandia tenien la jurisdicció suprema i també la baixa, el mer i mixt imperi, sobre una extensa superfície, però mancaven de la baixa jurisdicció en molts pobles, posseïts per senyors alfonsins, com fou el cas de Xeraco, de la família Almúnia; Daimús, dels Ros, que eren també senyors d'Almiserà; Piles i Palmera, dels Pujades; Benirredrà, del capítol de la catedral de València; Almoines, dels Íxer; Real de Gandia, dels Cardona –però no he pogut esbrinar de quina branca d'aquesta família–; Potries, dels Centelles d'Oliva; Alfauir i Llocnou de Sant Jeroni, del monestir de Sant Jeroni, i Ròtova, de la família Figuerola.

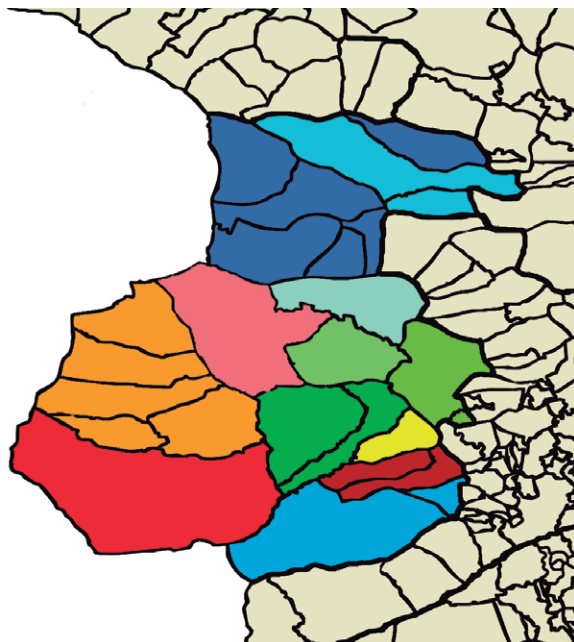
El territori de les Muntanyes centrals, en la qual he agregat les comarques de la Canal de Navarrés i la Vall de Cofrents, estava totalment senyorialitzat, ja que no hi havia cap reialenc, però es tractava de senyories extenses, moltes d'aquestes propietat de grans famílies que tenien també dominis en altres comarques del País Valencià. Podem examinar aquesta macrocomarca en el **Mapa 8**.

De sud a nord tenim la baronia de Bunyol, encara no esdevinguda comtat, junt a Xest, de la família Mercader; Xiva, dels Montcada; Dosaigües, dels Rabassa de Peralós; Tous, dels Castellví, senyors també, com hem vist, de Carlet; Millars, dels Bou; Cortes

Mapa 8. MUNTANYES CENTRALS

LA CANAL DE NAVARRÉS

- Borja
- Borja Castre-Pinós
- Bou
- Castellví
- Castellà
- Pujades

LA FOIA DE BUNYOL

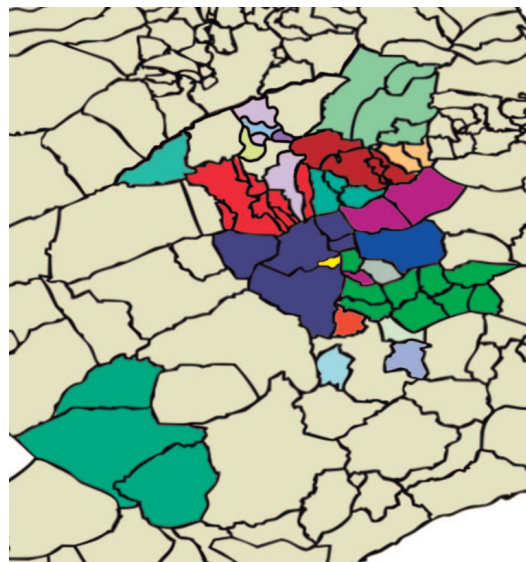
- Mercader
- Montcada
- Rabassa de Perellós

LA VALL DE COFRENTS

- Centelles Oliva
- Borja
- Mendoza
- Pallars

Mapa 9. MUNTANYES MERIDIONALS

EL COMTAT

- Cardona Guadalest
- Cárdenas
- Fenollar
- Ferris
- Orde de Montesa
- Pujassons
- Pérez de Corella
- Roís de Cascant
- Urrea

LA VALL D'ALBAIDA

- Bellvis
- Borja
- Calatayud
- Malferit
- Maça de Liçana
- Mercader
- Milà
- Nunyes
- Rocafull
- Sans

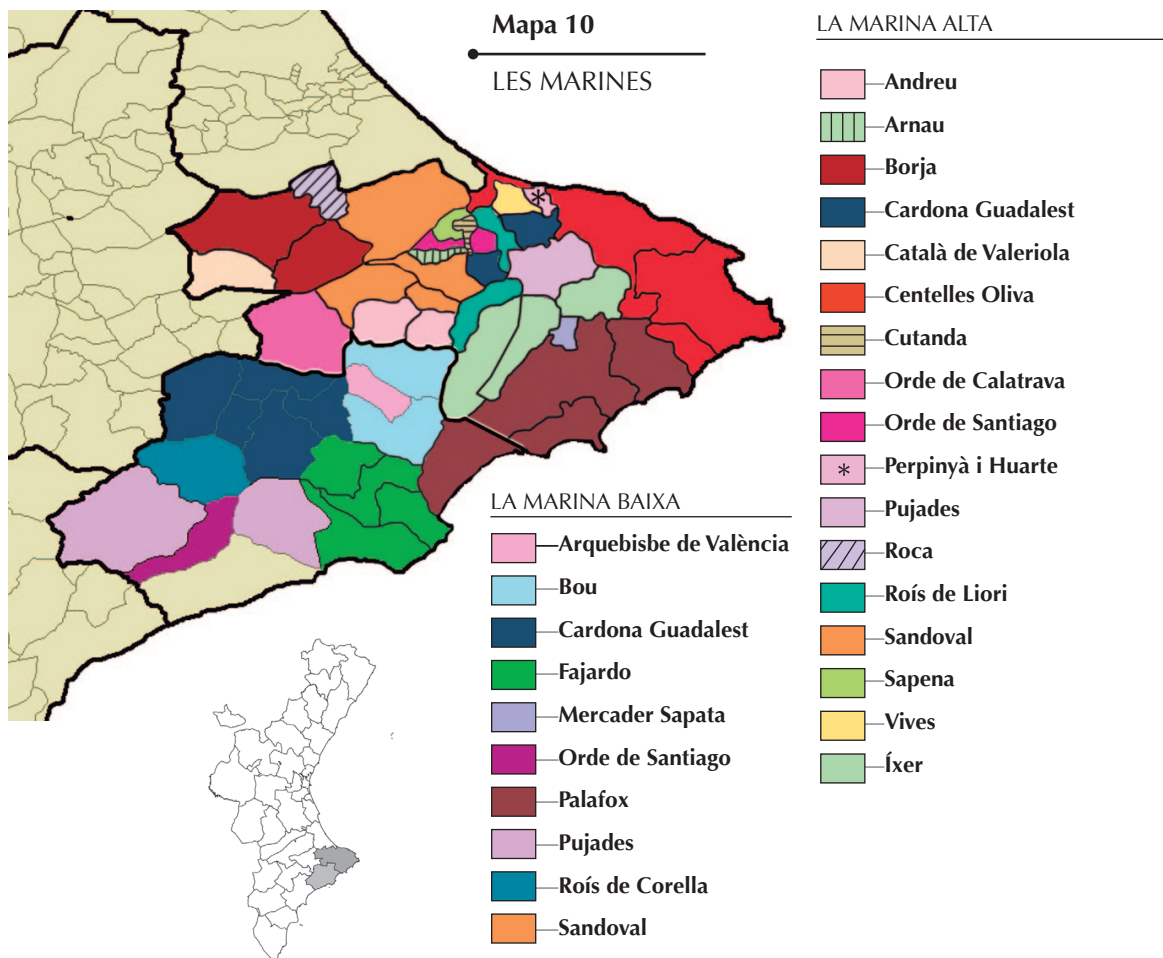
L'ALCOIÀ

- Castelló
- Vilanova

de Pallars, de la família Pallars; Cofrents, dels Centelles d'Oliva; Bicorb, dels Castellà; Navarrés, dels Borja Castre-Pinós; Xella, dels Borja de Gandia; Énguera, dels Pujades, i Aiora, dels Mendoza, senyors també de la baronia d'Alberic.

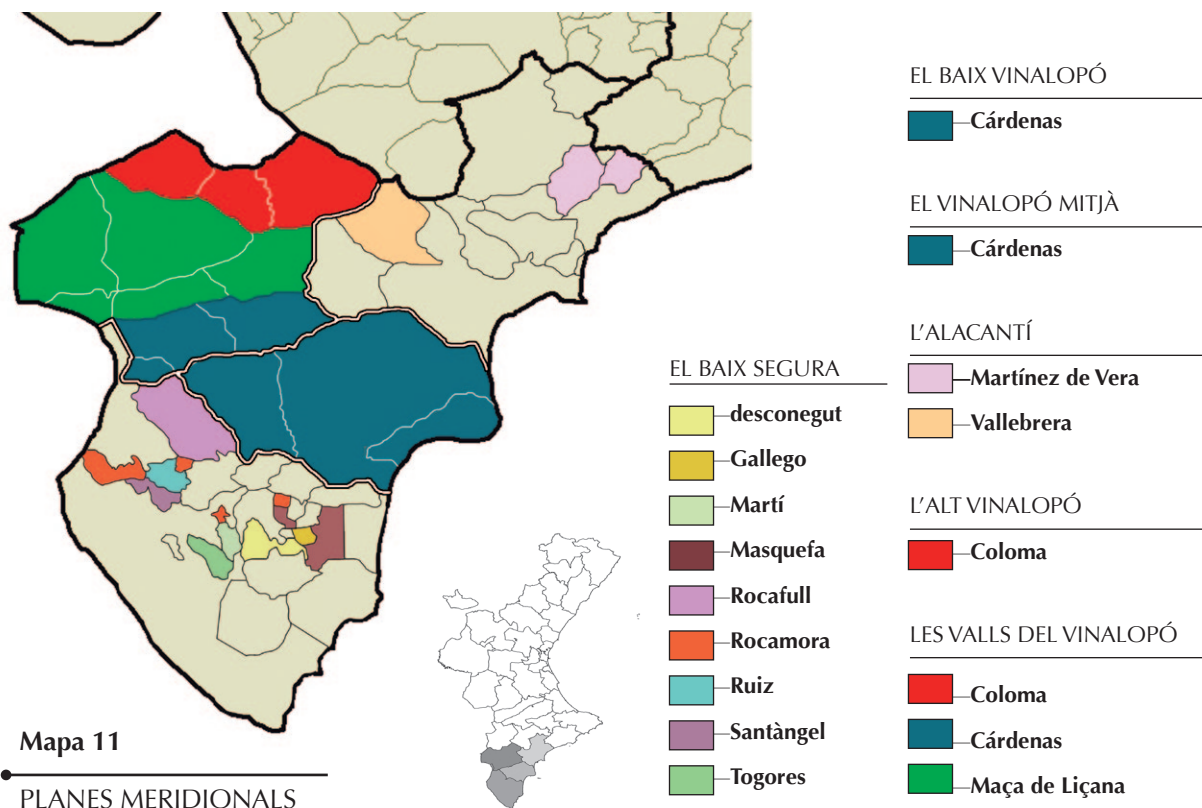
Era molt diferent el territori de les Muntanyes meridionals, format per les comarques de la Vall d'Albaida, el Comtat i l'Alcoià, perquè ací els reialencs eren extensos. En el **Mapa 9** tenim la seua cartografia.

Si descomptem la baronia de Castalla, de la família Vilanova, situada en l'extrem sud-occidental, la resta de senyories es concentren en l'extrem oriental, a les comarques de la Vall d'Albaida i el Comtat. A l'oest hi havia els grans reialencs d'Ontinyent, Bocairent, Alcoi, Ibi, Biar i Cabdet, entre altres. Les principals baronies eren la de Llutxent, dels Maça de Liçana; la Poble del Duc i annexos, dels ducs de Gandia; la Vall de Ceta, dels Cardona de Guadalest; el comtat de Cocentaina, de la família Pérez de Corella, i el marquesat d'Albaida, dels Milà. Hi havia també baronies menors, com Bèlgida, dels Bellvís; Planes, dels Cárdenas, marquesos d'Elx; Alfarrassí, dels Rocafull; Aiello de Malferit, dels Malferit; Beniatjar, dels Calatayud; L'Orxa i Beniarrés, de l'orde de Montesa, i Almudaina, dels Roís de Cascant. En aquesta zona eren també abundants les senyories alfonsines, sobretot al comtat de Cocentaina i al reialenc de Penàguila. Les primeres a penes han pogut ser cartografiades per manca de dades dels seus límits, però a Penàguila hi havia les senyories de baixa jurisdicció de Benilloba, dels Ximénez d'Urrea; Benasau, dels Pujassons; Alcoleja, dels Fenollar, i Benifallim, dels Castelló.

Així com s'esdevenia en les que hem anomenat Muntanyes centrals, les Marines eren també fortament senyorialitzades, com es pot veure en el **Mapa 10**.

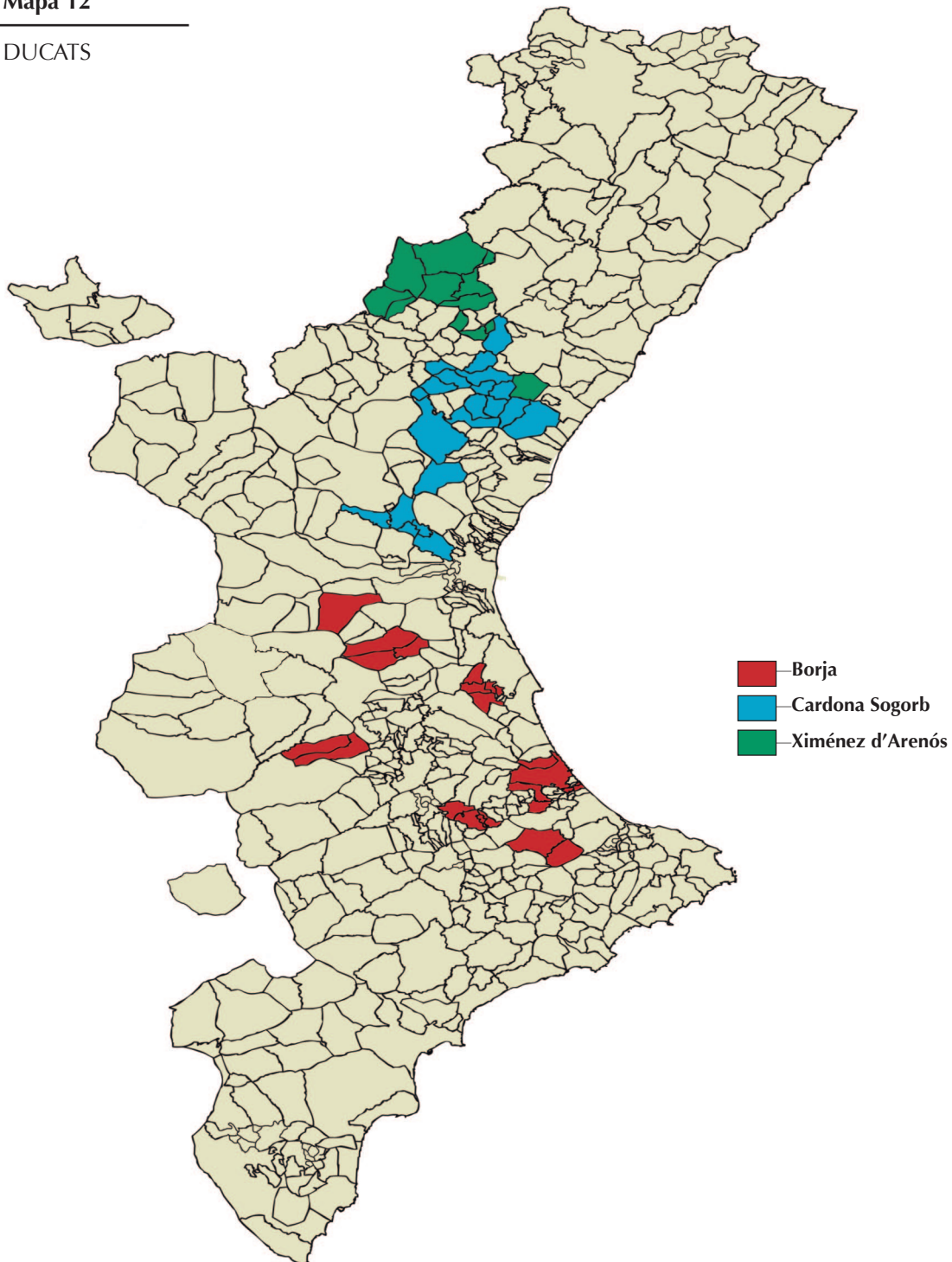
Efectivament, tan sols hi havia un municipi reialenc, el de la Vila-joiosa, i encara aquest tenia una senyoria alfonsina, Orxeta, que pertanyia a l'orde de Santiago. Les grans senyories eren el marquesat de Dénia, dels Sandoval; les baronies de Pego, Orba, Murla i la Vall de Laguar, dels Centelles d'Oliva; les valls d'Ebo i Gallinera, dels ducs de Gandia; la de Benissa, Calp i Altea, dels Palafox, senyors d'Ariza, al regne d'Aragó; la de Polop i Benidorm, dels Fajardo, i el marquesat de

Guadalest, d'una branca dels Cardona, senyors també de Betxí, a la Plana Baixa, i de moltes altres senyories. Dins del marquesat de Dénia hi havia moltes senyories alfonsines, de manera que el senyor tan sols tenia tota la jurisdicció, alta i baixa, a Dénia i Xàbia, ja que en aquell moment Benitaxell estava despoblat. Aquestes senyories eren la de Setla i Mirafior, dels Perpinyà, residents a Elx; Mira-rosa, dels Huarte; El Verger, dels Vives; Ondara, dels Cardona de Guadalest; Pedreguer, dels Pujades; Beniarbeig, dels Lladró; Benimeli, dels Cutanda; el Ràfol d'Almúnia, dels Sapena, raó per la qual el poble era conegut aleshores com el Ràfol de Sapena, abans de ser adquirit per la família Almúnia de Gandia; Tormos, dels Arnau; Benidoleig, dels Cardona de Guadalest, i Gata, dels Íxer. Al terme de Pego hi havia també la senyoria alfonsina de l'Atzúvia, dels Roca. Senyories menors d'alta jurisdicció eren Alcalalí, dels Roís de Liori, dins de la qual hi havia l'alfonsina de la Llosa de Camatxo, el propietari de la qual ostentava aquest cognom; Xaló, dels Íxer; Parcent i Benigembla, dels Andreu; Castell de Castells, de l'orde de Calatrava; Callosa d'En Sarrià i Tàrbena, dels Bou; Bolulla, de l'arquebisbe de València; Sella, dels Roís de Corella, i Rellu i Finestrat, dels Pujades.

Finalment he definit una macrocomarca anomenada Planes meridionals, formada per les comarques de l'Alacantí, tota la Vall del Vinalopó i el Baix Segura. En aquest territori observem un predomini del reialenc, tant al nord com al sud, amb una franja intermèdia amb grans senyories. En els reialencs, però, existien moltes senyories alfonsines, sobretot en el terme general d'Oriola, com es pot examinar en el **Mapa 11**.

L'extrem septentrional del territori estava ocupat pel terme general d'Alacant, on hi havia dues senyories alfonsines, la de Busot (amb Aigües de Busot), de la família Martínez de Vera, i Agost, dels Vallebrera. Al sud s'estenia l'ampli marquesat d'Elx, dels Cárdenas, la baronia de Novel·la (amb Monòver), dels Maça de Liçana, i el comtat d'Elda, dels Coloma. En el gran terme general reialenc d'Oriola hi havia moltes senyories de baixa jurisdicció, però no s'han pogut cartografiar

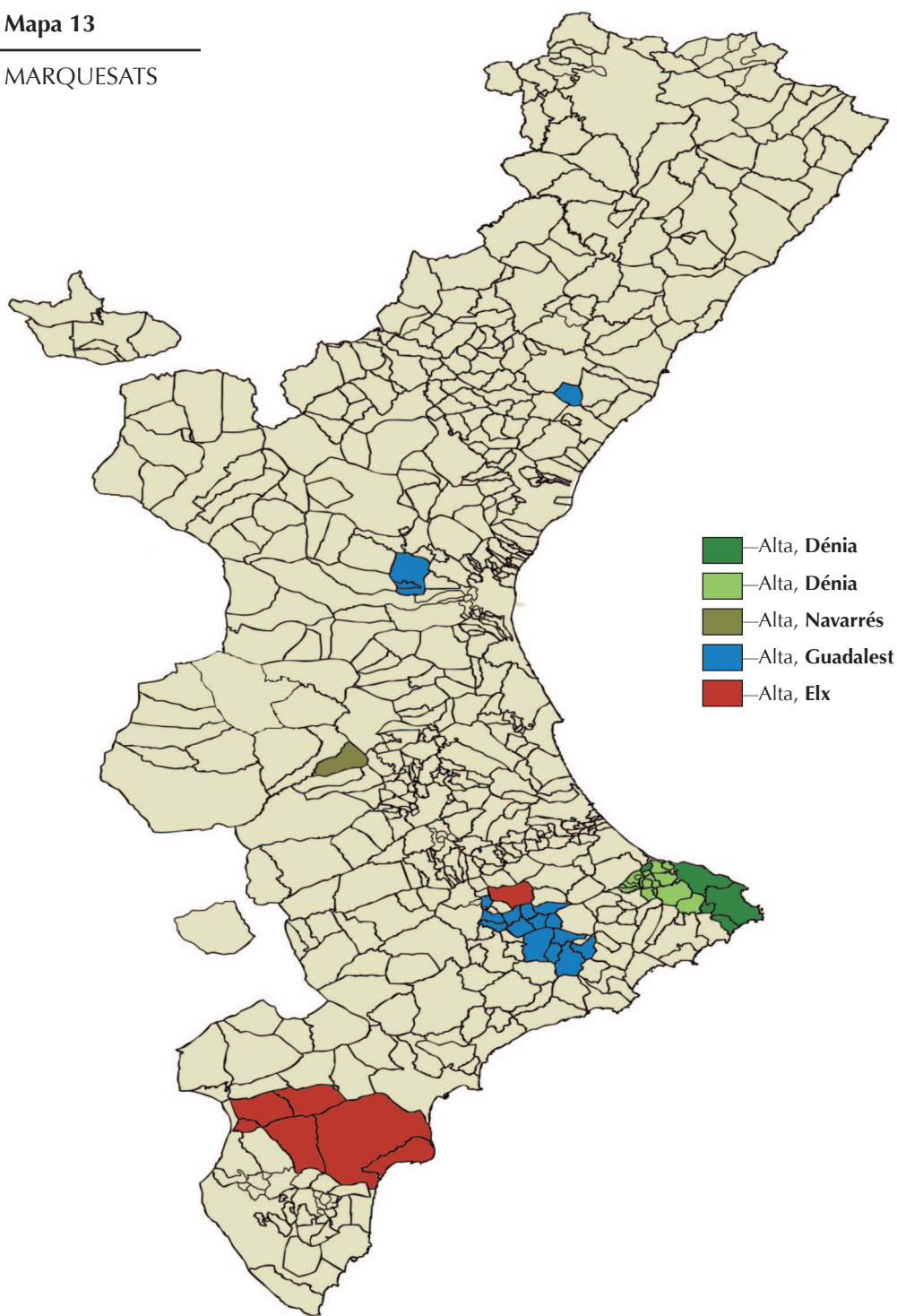

totes perquè alguns antics termes municipals han desaparegut. La senyoria de major superfície era la d'Albatera, de la família Rocafull, però els Rocamora tenien diverses senyories: la Granja de Rocamora, la Pobla de Rocamora, Benferri i Rafal. Coix pertanyia als Ruiz; Redovà als Santàngel; Daia i Rojals a la família Masquefa; Benejússer als Martí, i Xacarella als Togores. No he pogut esbrinar qui era senyor de L'Algorfa.

Feta aquesta aproximació a la senyoria valenciana a mitjans del segle XVI, podem examinar quins eren els grans títols en aquest moment, encara que no sempre la titulació dels senyors

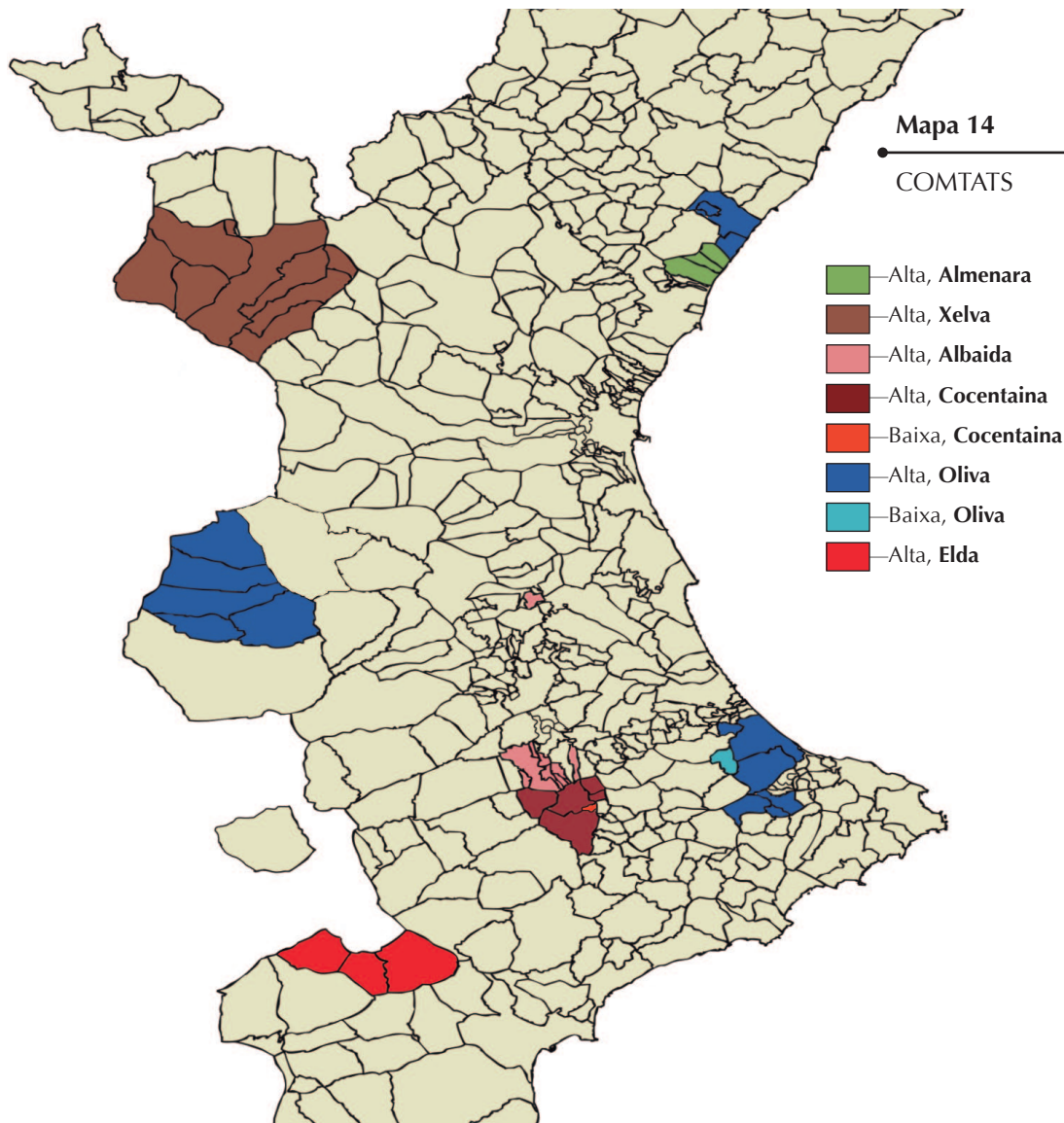
Mapa 13

MARQUESATS

corresponia a la importància de les seues possessions. Al regne de València hi havia en aquella època tan sols tres ducats, els de Vilafermosa, Sagor i Gandia. Estan cartografiats en el **Mapa 12**, en què he incorporat també totes les senyories d'aquests títols. Per aquesta raó, el marquesat de Llombai, creat l'any 1530 i pertanyent als ducs de Gandia, no tornarà a aparèixer en el mapa dels marquesats.

Els marquesats eren cinc: el marquesat de Llombai, el petit marquesat de Navarrés, i els més grans de Dénia, Guadalest i Elx, que estan representats en el **Mapa 13**. Però el marquesat de Llombai no apareix en aquest mapa: està cartografiat en el mapa dels ducats perquè pertanyia als ducs de Gandia.

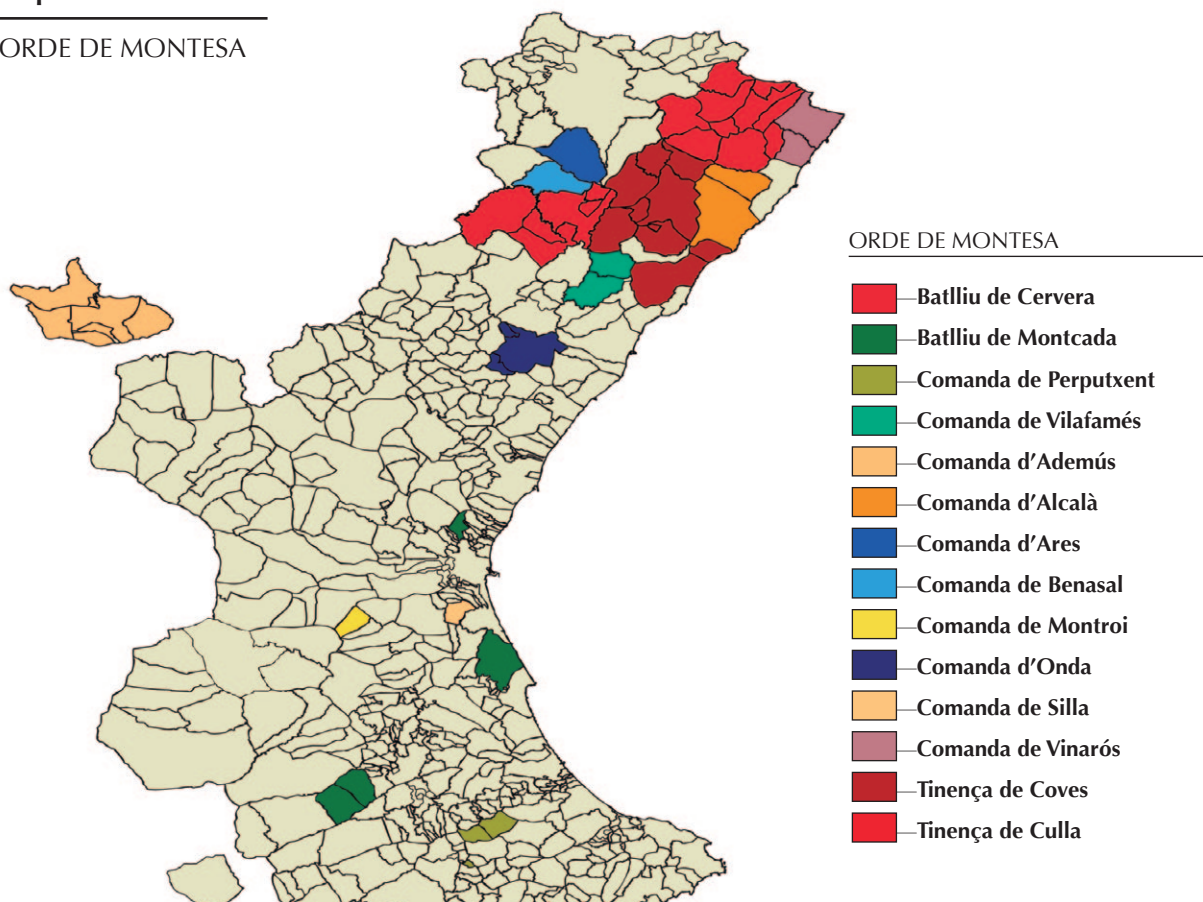

Els comtats i vescomtats eren més nombrosos, ja que hi havia els comtats d'Almenara, Albaida, Cocentaina, Oliva, Elda i el vescomtat de Xelva. Estan cartografiats en el **Mapa 14**, on consten diferenciades les seues senyories d'alta i de baixa jurisdicció.

Aquests ducs, marquesos, comtes i vescomtes eren els nobles més importants de l'antic regne de València, però no els senyors més poderosos, ja que la senyoria més extensa des de tots els punts de vista, tant per la seua superfície com per la seua població, era una senyoria eclesiàstica, l'orde de Montesa, com es pot apreciar en el **Mapa 15**.

En el mapa hi ha tots els batllius, comandes i tinences de l'orde, a excepció de la comanda de Borriana, ja que els drets que Montesa tenia en aquesta vila reial eren ben migrats. El mateix podríem dir de la comanda d'Ademús, que de tota manera he inclòs entre les possessions de l'orde.

Per tal de completar aquesta panoràmica de la noblesa valenciana entorn a l'any 1540, he confeccionat dos quadres en què estan classificades les institucions i les cases nobiliàries principals, tenint en compte la superfície i la població dels seus dominis valencians, ja que no consten els que poguessen tenir a Castella, Aragó, Sardanya, Nàpols, Sicília o altres territoris. Hauria estat aconsellable

fer aquesta classificació tenint en consideració les seues rendes, però això no ha estat possible. En el **Quadre 1** hi ha la classificació per superfície. La superfície està expressada en quilòmetres quadrats.

Aquest quadre és interessant des de molts punts de vista. S'hi fa evident que la primera senyoria valenciana era l'orde de Montesa, que gairebé multiplica per cinc la superfície de la dinastia posterior, que són els Maça de Liçana, seguits pels Centelles d'Oliva, els Lladró, Cárdenas, Cardona de Sogorb i finalment els Borja, que ocupen el setè lloc de la classificació, seguits dels Mercader, Mendoza, Ximénez d'Arenós, Pujades, Ximénez d'Urrea i molts altres que no anem a enumerar. Per damunt dels 100 km² de superfície, només hi havia una tercera part escassa dels dominis senyorials valencians, mentre que una àmplia majoria, que s'aproximava a les dues terceres parts, tenia unes senyories menors de 50 km². La preponderància de la petita senyoria es mostra de forma molt clara, i això hauria quedat palès encara millor si s'haguessen pogut incorporar moltes altres senyories alfonsines, per les raons ja dites. Cartografiar tantes senyories hauria produït un resultat confús i per aquesta raó en el **Mapa 16** tan sols he incorporat els quinze senyors amb senyories més extenses.

En el **Quadre 2** presente la classificació de les senyories valencianes, però aquesta vegada utilitzant el criteri de la població, i els resultats són una mica diferents. La població està expressada en habitants.

En aquest quadre falten dues senyories perquè no se'n coneixen xifres de població. En línies molt generals, les dues classificacions coincideixen, és a dir, els grans senyors segueixen essent els mateixos, igual que els mitjans i els petits, però hi ha canvis d'ordre significatius. Després de l'orde de Montesa, que segueix encapçalant la llista, vénen ara els Centelles d'Oliva, i els Borja han pujat

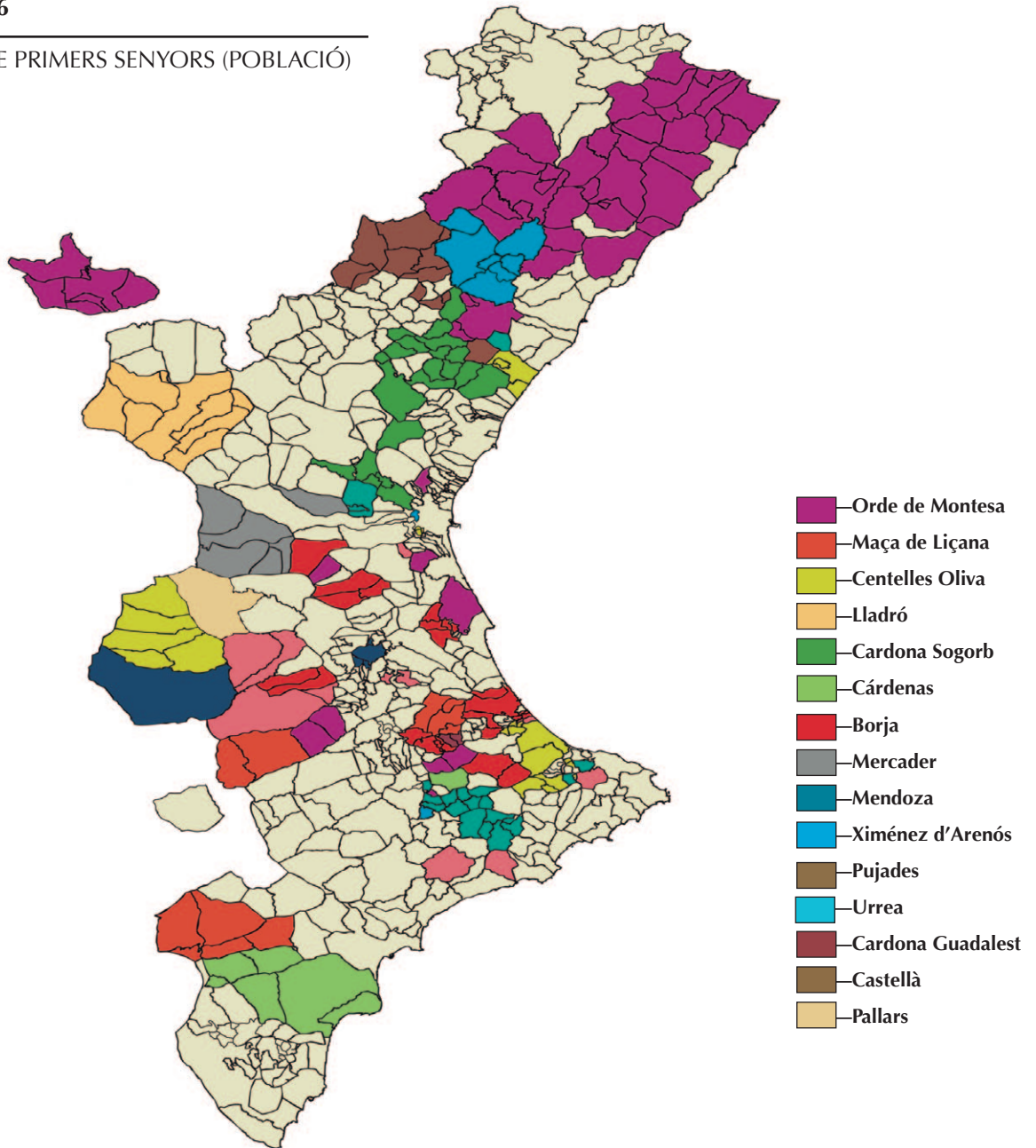
Quadre I

SUPERFÍCIE	SENYOR	SUPERFÍCIE	SENYOR	SUPERFÍCIE	SENYOR
3.143,02	...Orde de Montesa	80,04	... Milà	15,72	... Boil Arenós
753,58	...Maça de Liçana	79,32	... Rocafull	14,74	... Roca
712,79	...Centelles Oliva	77,09	... Orde Sant Joan	14,52	... Fenollar
710,38	...Lladró	69,42	... Llançol	14,40	... Roís de Liori
670,28	...Cárdenas	65,79	... Vallebrera	13,77	... Vic
627,34	...Cardona Sogorb	53,71	... Vilarrasa	13,67	... Carròs
576,74	...Borja	52,05	... Mtz. de Vera	13,60	... Castelló
492,61	...Mercader	50,75	... Pròixita	12,71	... Sans
476,90	...Mendoza	49,89	... Orde Santiago	12,65	... M. Sant Jeroni
433,71	...Ximénez Arenós	47,38	... Borja Castre	11,33	... C. Mercè
415,22	...Pujades	45,85	... Figuerola	10,93	... Munyós Funes
404,09	...Ximénez d'Urrea	41,06	... Vilarig	10,50	... Ros
320,51	...Cardona Guad.	39,34	... Ciurana	10,16	... Esplugues
287,09	...Montcada	38,84	... Roís de Corella	9,54	... Boil
240,66	...Castellà	35,99	... M. Poblet	9,50	... Pujassons
234,97	...Pallars	34,56	... Eixarch	9,36	... Santàngel
233,94	...Vilanova	32,54	... Heredia	9,21	... Martí
210,87	...Coloma	31,30	... Marrades	8,91	... Roís Cascant
203,39	...Cart. Valldecris	31,30	... Masquefa	8,13	... Vives
190,27	...Castellví	30,95	... Bellví	7,30	... Capítol València
184,02	...M. Benifassà	30,43	... Andreu	7,00	... Eslava
181,67	...Bou	30,12	... Tallada	6,41	... Ferriol
167,91	...Casalduch	28,20	... Valls	6,23	... Rotglà
157,96	...Palafox	27,08	... Malferit	6,16	... Cardona
157,21	...Montpalau	26,78	... Aguilar	5,55	... Boix
147,12	...Sandoval	26,58	... Cervelló	5,39	... Cruïlles
145,17	...Arquebisbe Val ^a .	26,41	... Despuig	4,98	... Sapena
142,07	...Rebolledo	25,33	... Crespí	4,89	... Sorell
134,29	...M. Valldigna	24,52	... Peixó	4,68	... Mercader Sapata
128,45	...Vallterra	24,31	... Boil de l'Escala	3,81	... Blanes
124,98	...Orde Calatrava	23,77	... Montagut	3,74	... Nunyes
122,78	...Pérez de Corella	23,70	... Català Valeriola	3,61	... Perpinyà
120,09	...Rabassa	23,07	... Rocamora	2,85	... Artés
115,90	...Íxer	20,96	... Escrivà Romani	2,80	... Tolsà
107,51	...Vilaragut	20,87	... Centelles Almed.	1,84	... Aguiló
107,42	...Boil Vives	20,20	... Almúnia	1,59	... Joan
101,12	...Calatayud	19,55	... Cutanda	1,46	... Cerdà
100,82	...Fajardo	19,07	... Fenollet	1,19	... Torrelles
98,51	...Centelles Pedral.	17,09	... Ferrer	1,10	... Ferrís
87,80	...Munyós	16,26	... Ruiz	0,83	... Ferrer Costera

Mapa 16

QUINZE PRIMERS SENYORS (POBLACIÓ)

de la setena a la tercera posició. Altres dinasties experimenten canvis menors, però és interessant constatar la considerable ascensió d'algunes cases nobiliàries, com els Milà, en aquell moment comtes d'Albaida, o els Sandoval, marquesos de Dénia. Altres, en canvi, passen a ocupar posicions molt més baixes que en la classificació per superfície, com els Fajardo, senyors de la despoblada baronia de Polop i Benidorm. Deixem al lector la comprovació d'altres desviacions interessants. Les senyories més extenses superficialment no eren sempre les més poblades, i a la inversa.

Pel que fa als Borja de Gandia, objecte preferent d'aquest estudi, hem de concloure que eren un dels primers llinatges valencians tant des del punt de vista de la superfície com de la població, però no la primera dinastia laica, lloc que ocupaven els Maça de Liçana –un llinatge que aviat entraria en decadència– si tenim en compte la superfície de les seues possessions, i els Centelles d'Oliva

Quadre 2

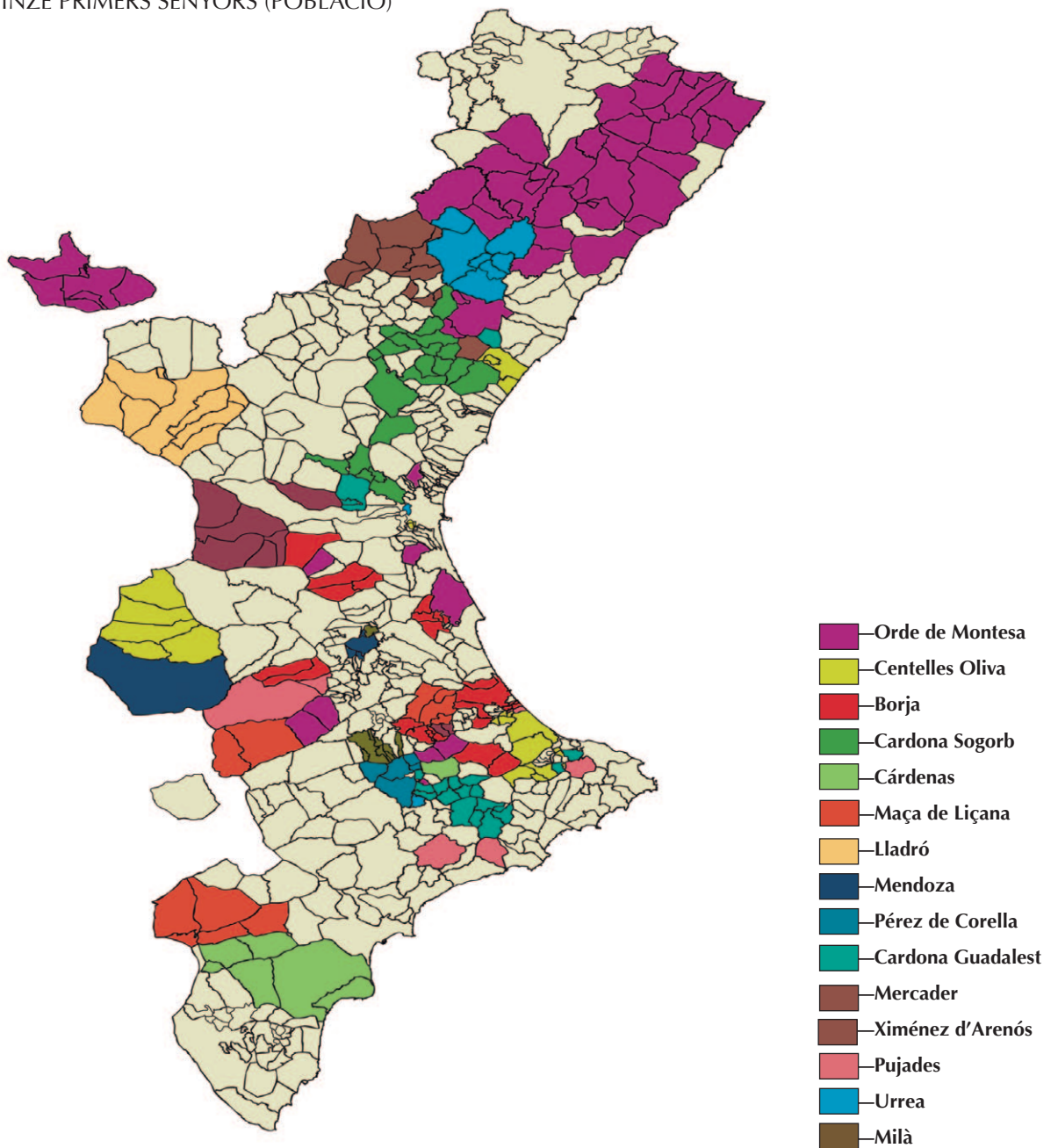
POBLACIÓ	SENYOR	POBLACIÓ	SENYOR	POBLACIÓ	SENYOR
36.890 ...	Orde de Montesa	1.205 ...	Fenollet	369 ...	Santàngel
18.464 ...	Centelles Oliva	1.165 ...	Bellví	369 ...	Sorell
15.633 ...	Borja	1.156 ...	Bou	353 ...	Mtz. de Vera
14.515 ...	Cardona Sogorb	1.025 ...	Borja Castre	332 ...	Cutanda
10.512 ...	Cárdenas	1.005 ...	M. Poblet	329 ...	Rabassa
7.909 ...	Maça de Liçana	981 ...	Pròixita	328 ...	Andreu
6.864 ...	Lladró	943 ...	Centelles Pedral.	328 ...	Vives
6.704 ...	Mendoza	894 ...	Despuig	308 ...	Mercader Sapata
6.613 ...	Pérez de Corella	874 ...	Eixarch	292 ...	Ros
6.028 ...	Cardona Guad.	865 ...	Casalduch	287 ...	Cruïlles
5.298 ...	Mercader	841 ...	M. Benifassà	287 ...	Vallebrera
5.258 ...	Ximénez Arenós	836 ...	Marrades	271 ...	Perpinyà
5.169 ...	Pujades	800 ...	Boil Escala	262 ...	Figuerola
4.739 ...	Ximénez d'Urrea	738 ...	Peixó	267 ...	Munyós Funes
4.081 ...	Milà	705 ...	Ferrer	258 ...	Roís Cascant
3.813 ...	Sandoval	697 ...	Carròs	250 ...	Valls
3.309 ...	M. Valldigna	697 ...	Crespí	246 ...	Masquefa
3.272 ...	Castellví	696 ...	Sans	209 ...	Pujassons
3.268 ...	Montcada	656 ...	Eslava	205 ...	Joan
3.116 ...	Coloma	656 ...	Malferit	189 ...	Blanes
3.116 ...	Vilanova	623 ...	Aguiló	180 ...	Boil Arenós
3.027 ...	Vallterra	623 ...	Rebolledo	180 ...	Fajardo
2.874 ...	Calatayud	595 ...	Capítol València	172 ...	Almúnia
2.747 ...	Llançol	533 ...	Vic	164 ...	Artés
2.567 ...	Íxer	513 ...	Ruiz	164 ...	Castelló
2.465 ...	Arquebisbe Val ^a .	508 ...	Roís de Liori	164 ...	C. Mercè
2.296 ...	Palafox	492 ...	Vilarig	160 ...	Cervelló
2.144 ...	Castellà	472 ...	Roís de Corella	156 ...	Ferriol
2.026 ...	Vilarrasa	451 ...	Cardona	148 ...	Fenollar
1.952 ...	Pallars	451 ...	Esplugues	144 ...	Català Valeriola
1.902 ...	Boil Vives	443 ...	Munyós	131 ...	Sapena
1.845 ...	M. Valldecris	439 ...	Tolsà	123 ...	Boix
1.722 ...	Orde Sant Joan	431 ...	Centelles Almed.	123 ...	Cerdà
1.718 ...	Orde Calatrava	427 ...	Ciurana	115 ...	Torrelles
1.583 ...	Rocafull	426 ...	Boil	107 ...	Ferrer Costera
1.320 ...	Orde Santiago	422 ...	Heredia	107 ...	Ferrís
1.292 ...	Aguilar	410 ...	Escrivà	98 ...	Nunyes
1.275 ...	Montpalau	394 ...	Tallada		
1.251 ...	Montagut	390 ...	Rocamora		
1.226 ...	Vilaragut	369 ...	Rotglà		

si tenim en compte la població. Si a les senyories valencianes d'aquesta darrera nissaga afegiríem les que tenien a l'illa de Sardenya, el seu primer lloc quedaria més consolidat, i encara més si tinguéssim en consideració les altres branques de Pedralba i Almedíxer. En el cas dels Borja, la suma dels Borja de Gandia i els Borja Castre-Pinós no donaria el mateix resultat, donada la petitesa del marquesat de Navarrés. Però si tenim en compte que l'any 1545 Pere Lluís Galceran de Borja i Castre-Pinós fou nomenat mestre de Montesa, càrrec que va ocupar fins a la seua mort en 1592, aleshores podem afirmar que la família Borja fou la més poderosa de les estirps nobiliàries valencianes.

Per tal de tancar aquest treball, inclouré finalment el **Mapa 17**, amb les quinze senyories més poblades.

Mapa 17

QUINZE PRIMERS SENYORS (POBLACIÓ)

BIBLIOGRAFIA

- ALONSO, Jesús E., *Història de la Safor*, Simat de la Vallidigna: Edicions La Xara, 1998.
- BARRIO BARRIO, Juan A., «El señorío de La Daya y el municipio de Orihuela en el siglo xv», dins E. SARASA; E. SERRANO (eds.), *Señorío y feudalismo en la península ibèrica*, III, Saragossa: Institución Fernando el Católico, 1993, pp. 259-270.
- BERNAT I MARTÍ, Joan Serafí; BADENES MARTÍN, Miquel-Àngel, *Crecimiento de la población valenciana (1609-1857)*, València: Edicions Alfons el Magnànim, 1994.
- CLAVER CORTÉS, M^a del Carmen, «El proceso repoblador tras la expulsión de los moriscos en el señorío de Relleu», *Revista de Historia Moderna. Anales de la Universidad de Alicante*, 4 (1984), pp. 417-429.
- ESCOLANO, Gaspar, *Década primera de la historia de Valencia*, 6 vols., edició facsímil de la de 1610, València: Universitat de València, 1972.
- ESCRIG FORTANETE, Joaquim, *Llucena, una historia de l'Alcalatén: Sociedad, poblamiento y territorio*, Castelló: Universitat Jaume I, 1998.
- GIL OLCINA, Antonio, *La propiedad señorial en tierras valencianas*, València: Del Cenja al Segura, 1979.
- GRAU I ESCRIHUELA, Antoni, *Señorío y propiedad en los dominios valencianos de la casa de Medinaceli. El ducado de Segorbe entre los siglos XVI y XVIII*, Sogorb: Fundació Bancaixa, 1996.
- GUINOT RODRÍGUEZ, Enric, «Senyoriu i reialenc al País Valencià a les darreries de l'època medieval», dins *Lluís de Santàngel i el seu temps*, València: Generalitat Valenciana, 1992, pp. 183-204.
- IBORRA LERMA, José Manuel, *Realengo y señorío en el Camp de Morvedre*, Sagunt: Caja de Ahorros y Socorros de Sagunto, 1981.
- VICIANA, Rafael Martí de, *Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia*, 5 vols., edició facsímil de la de 1563-1565, estudi preliminar i índexs a càrrec de Sebastià Garcia Martínez, València: Universitat de València, 1972-1983.
- MESTRE PALACIO, Joaquín, *Alcalalí*, Alacant: Instituto de Estudios Alicantinos, 1970.
- PASTOR I FLUIXÀ, Jaume, «Nobles i cavallers al País Valencià», *Saitabi*, XLIII (1993), pp. 13-54.
- PASTOR ZAPATA, José Luis, *Gandia en la Baixa Edat Mitjana: la vila i el senyoriu dels Borja*, Gandia: CEIC Alfons el Vell, 1992.
- PASTOR ZAPATA, José Luis, «El ducat de Gandia: la construcció d'un espai senyorial», dins *L'Europa renaixentista. Simposi internacional sobre els Borja*, Gandia: CEIC Alfons el Vell, 1998, pp. 233-270.
- SALVÀ BALLESTER, Adolfo, *La villa de Callosa de Ensarriá. Monografía histórica documentada*, 2 vols., Alacant: Instituto de Estudios Alicantinos, 1960.
- SAMPER Y GORDEJUELA, Hipólito, *Montesa ilustrada*, 2 vols., València: Jerónimo Vilagrassa, 1669.
- SANCHIS SIVERA, José, *Nomenclátor geográfico-eclesiástico de los pueblos de la diócesis de Valencia*, València: Tipografía Moderna, 1922.
- SEGURA Y BARREDA, José, *Morella y sus aldeas*, 3 vols., Morella: Javier Soto, 1868.
- TORRES FAUS, Francesc, *Les divisions territorials de la Marina*, Alacant: Institut de Cultura Juan Gil-Albert, 1998.
- URZAINQUI SÁNCHEZ, Sergio, «Els Moncada i la compra del senyoriu de Vilamarxant», *Mirades*, 3 (2007), pp. 35-47.
- VILLARROYA, José, *Real Maestrazgo de Montesa*, 2 vols., València: Benito Monfort, 1787.